

1950-ci ildə azərbaycanlı alim-filosof Heydər Hüseynov dövrünün ən yüksək mükafatlarından olan Stalin mükafatına layiq görülüb. Elə həmin ildə də sözügedən mükafatdan məhrum edilib. Unikal bir əsər yaradan müəllifi bədxahlarının gözü götürməyib. Onu məhv etmək üçün dövrün repressiya silahından istifadə ediblər. Böyük alimi güllələməyiblər. Amma onu elə vəziyyətə gətiriblər ki, cavan ömrünə özü qəsd edib...

Heydər Hüseynov sovet dövründə yaşayıb-yaratmış görkəmli Azərbaycan filosofudur. Fəlsəfə elmləri doktoru, professor, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü olan alim həm də bacarıqlı təşkilatçı, fəal ictimai xadim kimi tanınırdı. İki dəfə - 1948 və 1950-ci illərdə Stalin mükafatlarına layiq görülmüşdü.

Əslən qədim Azərbaycan torpağı olan İrəvandan idi. Bu şəhərdə 1908-ci ildə dünyaya göz açmışdı. 1927-1931-ci illərdə Pedaqoji Universitetin tələbəsi olub. Həm pedaqoji, həm də Şərqsünaslıq fakültələrində təhsil alıb. 1924-cü ildən əmək fəaliyyətinə başlayıb, Pedaqoji Texnikumun kitabxanasında işləyib.

Amansız rejimin qanlı izləri

1936-cı ildə Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti yanında təşkil olunmuş Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Komitəsində, daha sonra SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialı Ensiklopediya və Lüğətlər İnstitutunda işləyərək elmi tədqiqatları və təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə hər kəsin diqqətini cəlb edir. 1939-1940-cı illərdə onun rəhbərliyi altında bir neçə lüğət hazırlanıb. Bunlar "Rusca-azərbaycanca lüğət", "Rusca-azərbaycanca məktəb lüğəti", "Azərbaycanca-rusca izahlı lüğət" idi.

1939-cu ildə "M.F.Axundzadənin fəlsəfi görüşləri" əsərini Tbilisi Universitetinin elmi şurasında müdafiə edir və fəlsəfə elmləri namizədi alimlik dərəcəsi alır. 1944-cü ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə edir. Elə həmin ildə də professor elmi adını alır.

Heydər Hüseynov bu illərdə vəzifə pillələrində də sürətlə irəliləyirdi. 1939-1945-ci illərdə SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan filialının sədr müavini, 1945-1950-ci illərdə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti olmuşdu. 1943-1945-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetinin əvvəl Marksizm-leninizmin əsasları, sonra Fəlsəfə kafedralarına rəhbərlik etmişdi. 1945-1950-ci illərdə Azərbaycan KP MK yanında Partiya Tarixi İnstitutunun direktoru vəzifəsində çalışmışdı.

O, Azərbaycanda tərcümə məktəbinin əsasını qoyub

Görkəmli alim tarix və fəlsəfə elminin inkişafına böyük töhfələr verib. O, Azərbaycan tərcümə məktəbinin əsasını qoyub. Elmi məqalələrinin sayı 100-dən çoxdur. O, həm Qərb, həm Şərq fəlsəfəsi sahəsində fenomenal biliyə malik idi. Doğma Azərbaycan dilini dərindən bilirdi. Bununla yanaşı, o, rus dilini də mükəmməl səviyyədə mənimsəmişdi. Ərəb və fars dillərində mütaliə edir və sərbəst yazırdı.

Geniş elmi fəaliyyət göstərən bu alim Elmlər Akademiyasında işləməklə yanaşı, Marks-Engels-Lenin İnstitutunun (sonralar Partiya Tarixi İnstitutu adlanırdı) direktoru və Bakı Dövlət Universitetinin (o zaman ADU) Fəlsəfə kafedrasının müdiri vəzifələrində çalışırdı. O, yüksəkse-

viyyəli mütəxəssislərə başçılıq edərək dörd cildəndən ibarət "Rusca-azərbaycanca lüğət"ini yaratmışdı. Bu unikal işə görə lüğətçilərlə birlikdə Stalin mükafatına layiq görülmüşdü.

H.Hüseynovun "Dialektik materializm", "Dialektika və metafizika", "Marksisist dialektik metod" və başqa əsərləri o zaman Azərbaycan dilində yazılmış ən qiymətli əsərlərdən sayılırdı. Geniş elmi ictimai fəaliyyəti, təşəbbüskarlığı ilə ictimaiyyətin rəğbətini qazanan H.Hüseynov Kommunist Partiyasına həmişə sədaqətli olmuşdu. Azərbaycan KP Bakı komitəsinin büro üzvü olan alim Azərbaycan SSR ikinci çağırış Ali Sovetinin deputatı seçilmişdi. O, Yazıçılar İttifaqının üzvü idi. 1943-cü ildə çıxan "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin müqəddiməsində Heydər Hüseynov ədəbiyyatımızın ən gözəl xüsusiyyətlərini saymaqla yanaşı, özünün də bu ədəbiyyata məftun olmasının səbəblərini göstərmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının nailiyyətləri fəlsəfə alimini daha çox sevindirirdi. Onun C.Cabbarlının, S.Vurğunun və başqa yazıçıların yaradıcılığı haqqında yazdığı məqalələr bunu aydın sübut edirdi. Bu dövrdə alim Azərbaycanda fəlsəfi və ictimai fikir tarixini tədqiq etmişdi. Əsərlərində Nizamının ictimai görüşləri, Füzulinin, Bəhmən-yarın fəlsəfəsi öz təhlilini tapmışdı.

Heydər Hüseynovun özünün tədqiq edilməsi yalnız Stalin rejiminin ləğvindən sonra mümkün olub. Bu istiqamətdə ilk addım alimin ölümündən 15 il sonra atılıb.

Xalqımızın elm, ədəbiyyat, incəsənət və s. sahələrdə böyük işlər görmüş övladlarını yüksək qiymətləndirən Ulu Öndər Heydər Əliyev akademik Heydər Hüseynovun da xatirəsinə ehtiramla yanaşmışdır. 1998-ci ildə görkəmli alimin 90 illiyi Ümummilli Liderin sərəncamı ilə təntənəli surətdə qeyd olunmuşdur.

Müasirlərinin öz xatirələrində qeyd etdiklərinə görə, o zaman Azərbaycanın rəhbəri olan Mircəfər Bağırov əvvəllər Heydər Hüseynova xeyirxah münasibət bəsləyirmiş. 1945-ci ildə respublikada Elmlər Akademiyası yaradılanda ilk akademiklərin sırasında 37 yaşlı bu alimin də olmasına, hətta akademiyanın vitse-prezidenti vəzifəsinə irəli çəkilməsinə etiraz etməmiş, əksinə, razılığını bildirmişdi.

Deyilənlərə görə, o zaman təntənəli iclasların birində Heydər Hüseynovun etdiyi mürəzə M.Bağırovun xüsusilə xoşuna gəlmiş, "Bu, Mərkəzi Komitənin təbliğat üzrə katibinin yerinə hazırdır!" - demişdi. Heydər Hüseynova qarşı düşmənçilik kampaniyası da məhz bu hadisədən sonra başlanmışdı. Onu Bağırovun gözündən salmağa cəhdlər etmişlər.

Bir neçə ildən sonra H.Hüseynov "XIX əsr Azərbaycan ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən" adlı kitabını yazır. Bu kitab ona həyatı bahasına başa gəlir. Əsər ilk dəfə 1949-cu ildə, ikinci dəfə 1958-ci ildə müəyyən ixtisarlara çap edilmişdir. Kitabın redaktoru akademik Aleksandr Makovelski (1884-1969) "Redaktorun ön sözü" adlı yazısında bu əsəri "XIX əsrdə Azərbaycan fəlsəfəsinin inkişafının sistemli şərhinin ilk təcrübəsi" kimi dəyərləndirmişdir.

Bədxahların cirkın əməlləri

"Azərbaycanda XIX əsr ictimai və fəlsəfi fikir tarixindən" kitabı böyük həcmli, 733 səhifəlik fundamental bir əsərdir. Burada XIX əsrdə xalqımızın görkəmli elm və mədəniyyət xadimlərindən Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Şəfi Vazeh, Mirzə Kazımbəy, Mirzə Fətəli Axundzadə və Həsən bəy Zərdabinin ictimai fəaliyyəti, yaradıcılığı, irsi haqqında geniş bəhs olunur. Bununla belə, əsərdə XIX əsrdən əvvəlki dövrlərə də yer verilir.

Monoqrafiya nəşr olunduqdan sonra müəllif ənənəyə görə və ürəyinin istəyi ilə kitabını dostlarına bağışlayır. Bir nüsxə də o vaxt SSRİ Yazıçılar İttifaqının sədri olan Aleksandr Fadeyevə hədiyyə edilir. Xatırladaq ki, kitab rus dilində yazılmışdı. Fadeyev bu əsəri çox bəyənir və onu Stalin mükafatına təqdim edir. Mükafat öz sahibini tapır.

Bu hadisə Mircəfər Bağırova başqa rakursdan təqdim olunur. Guya Hüseynov Bağırovu zərrə qəder də saymadan onun başı üstündən kitabını mükafata təqdim etdirib. "Etibarlı" mütəxəssislərdən ibarət qrup yaradılır. Onlara tapşırırlar ki, necə olursa-olsun kitabda ideoloji "səhv"lər tapılsın. Kitabın siyasi baxımdan ziyanlı olduğu sübut edilsin.

Vaxtilə Heydər Hüseynovla birlikdə işləmiş və dostluq etmiş İmran Seyidov bu məsələyə belə aydınlıq gətirir: "H.Hüseynovun monoqrafiyasının fəsilələrindən biri böyük şərqsünas, Peterburq İmperator Universitetinin professoru, bir çox xarici elmi cəmiyyətlərin fəxri üzvü Mirzə Kazımbəyə həsr olunmuşdu. Dərin və hərtərəfli alim olan M.Kazımbəy öz əsərlərindən birini Şamilə və müridizmə həsr edərək onları müsbət baxımdan səciyyələndirmişdi. H.Hüseynov monoqrafiyada M.Kazımbəyin bu əsərinə rəğbətlə yanaşmış və onun təhlilini iki səhifəyədək yer vermişdi. Məhz bu məqam H.Hüseynovun taleyini həll etmişdi. Mirzə Kazımbəy Şamilə çar mütləqiyyətinə qarşı dağlıların azadlıq mübarizəsinin qəhrəmanı və başçısı kimi qiymətləndirmişdi". Bu fikir Bağırovu dayandıra bilməzdi. O, "tarixçi"lər və "filosof"lar sırasından "xidmət göstərən" yoldaşlarının köməyi ilə bədnam elmi məqalə yazdırıb dərc etdirərək tarixi faktlara və sanballı elmi dəlil-sübutlara məhəl qoymadan Şamilə guya Sultan Türkiyəsinin təhriki ilə Rusiyaya və rus xalqına qarşı mübarizə aparmış "Türkiyə casusu" elan etmişdi.

42 yaşlı alimin intiharı amansız rejimə qarşı üsyan idi

1950-ci il iyunun 14-də keçirilmiş "Azərbaycan ziyalılarının növbəti vəzifələri haqqında" müşavirə, əslində, akademik Heydər Hüseynovun məsələsinə həsr olunmuşdu. Bu müşavirədə MK-nin birinci katibinin 8 qəzet səhifəsini tutan mürəzəsinin yarından çoxu onun kitabından bəhs edirdi. Böyük alimə qarşı cəza həyata keçirilirdi. Heydər Hüseynovu aldıqı Stalin mükafatından məhrum edirlər. Artıq əsrin 50-ci illəri başlansa da, bu elə 37-nin bənzər forma və məzmununda davamı idi.

Bununla da sakitləşməyib H.Hüseynov Marks-Engels-Lenin İnstitutundakı vəzifəsindən azad edirlər. Alim ona göstərilən təzyiqlərə, gələcəkdə baş verəcək cəzalara bəri başdan etiraz olaraq intihar etmək qərarını verir, hər iki biləyindən damarlarını kəsir. O zaman alimə həyata qaytarmaq mümkün olub. Lakin təzyiqlər bundan sonra da sönənmək bilmir. Heydər Hüseynovun özünə qəsd etməsini "yuxarı"lar özbaşınalıq, itaətsizlik, onlara qarşı etiraz kimi qəbul edirlər. Buna görə də cəza məşını hərəkətini dayandırmır.

Təsədüfi deyil ki, filarmoniyasının yay salonunda "şəhər ziyalılarının yığıncağı" adı altında keçirilən ifşa tədbirinə H.Hüseynova yaxın olanlar da dəvət edilir. "Yuxarı"nın tapşırığı ilə onlar növbə ilə öz dost və həmkarlarının arxasınca danışıq, onun özünü və kitabını böhtanlayırlar. Heydər Hüseynov bu təzyiqlərə tab gətirə bilmir. Şah damarını kəsəndə, akademik Topçubaşov onu ölümdən xilas edir. Xəstəxanadan çıxdıqdan bir neçə gün sonra isə onu özünü asmış vəziyyətdə tapırlar. Dəfnini tez-tələsik bir neçə nəfərlə həyata keçirirlər.

Heydər Hüseynov hələ uzun illər öz xalqına və vətəninə xidmət etmək istəyində, amalıda idi. Lakin onu bu arzularını həyata keçirməyə qoymadılar. Odur ki, bu intihar 42 yaşlı alimin, əslində, amansız rejimə qarşı bir üsyanı idi. Boyun əyməmək, alçalmamaq, bəlkə də dünyadan namərd öli ilə köçməmək qərarı idi!

*İradə ƏLİYEVƏ,
"Azərbaycan"*